

E L S Ő F E J E Z E T

AZ ŐSÖK.

Az életrajzíró hősének családfáját igyekszik összeállítani, mielőtt az egyén életének rajzát adja. Kik voltak ősei, milyen sorsban, környezetben éltek, hogyan befolyásolták az utódok testi és lelki fejlődését? Az elődök sorsa egy ideig kutatható, az egyik családnál a nemzedékeknek rövidebb, a másikinál hosszabb során keresztül; azután megszakad a sor és nem deríthető világosság az előző évezredek sötétségére. Ugyanígy vagyunk egy nyelv őseinek kutatásával is. A történeti és az összehasonlító nyelvtudomány segítségével felderíthetjük egy valamely nyelv történetét évszázadok, esetleg néhány évezred során is, megtalálhatjuk rokonait, sőt családfát is állíthatunk fel. Hanem azután megszakad a lánc s tudásunk a mult homályába vész.

A NYELVEK EREDETE.

Sokan próbálkoztak, nyelvészek, pszichológusok, az emberiség őstörténetének kutatói, megfelelni arra a kérdésre, hogy hogyan keletkezett az emberi nyelv. Különbféle elméleteket állítottak fel. Az egyik azt

mondta, hogy a természet hangjainak utánzásából keletkezett a nyelv, a másik hogy külső benyomások visszahatása indította meg a beszéd keletkezését, ismét mások az indulatszavakat tekintették a nyelv ősananyagának. A pszichoanalízis szekszuális eredetre próbálta visszavezetni a nyelvet. Nem csodáljuk, hogy ez a kérdés izgatja a gondolkozókat, az emberi szellem fejlődésének kutatóit, hisz olyan csábító, arra a kérdésre keresni feleletet, hogy hogyan fejezhette ki az „ős-ember“ kezdetleges érzelmeit és gondolatait. Mindez azonban csak hiú találgatás, melynek semmi komoly alapja sincs.

Ha a ma élő nyelveket visszafelé követjük a mult időbbe, aránylag csak igen rövid történetre tekinthetünk vissza. A magyar nyelv legrégebb írott emlékei egyes szavak, amelyek a XI. század latin okleveleiben fordulnak elő, a legrégebb összefüggő nyelvemlék, a Halotti Beszéd és Könyörgés, a XIII. század elejéről maradt fenn. A germán nyelvek legrégebb emléke, a gót bibliafordítás, a IV. századból való, a szláv nyelveké a IX. századból. A román nyelveket a latinon keresztül már hosszabb időre kísérhetjük vissza, amennyiben a legrégebb latin emlékek a Kr. előtti 330. év körüli időkből valók; a görög nyelv legrégebb emlékei a Kr. előtti X. századig nyúlnak vissza. Még messzebbre kísérhetjük visszafelé az ókor ázsiai népeinek írott emlékeit. A zsidó nép műveltsége a Kr. előtti 2. évezredig nyúlik vissza, a babilon-asszír nyelv emlékei a 3., az egyiptomi hieroglífák legrégebb emlékei a Kr. előtti 4. évezredből valók. Tehát a mai kort megelőző hat évezreden keresztül tekinthetünk vissza az emberiség nyelvének és műveltségének fejlődésére. Ha még figyelembe vesszük az újabb ásatásokat is a Nilus völgyében és Ázsia egyes helyein, körülbelül tízezer évre kísérhetjük visszafelé az emberi művelődés emlékeit. Nem nagy idő ez az emberiség fejlődés

désének történetében. A geológia és az antropológia tanítása szerint a legrégebb emberi maradványok kora körülbelül százezer évre, az ember fellépésének kora földünkön körülbelül 200—250.000, némelyek szerint 800.000 év előtti időre tehető. Tehát legalább is több mint 200.000 év múlt el az emberiség fejlődésében, amíg ahhoz a korhoz jutunk, amelyből az emberi műveltség és nyelv első emlékei reánk maradtak. Ha elgondoljuk, hogy milyen változásokon mentek keresztül egyes nyelvek az előttünk ismeretes korszakokban, megérthetjük, hogy a mai nyelvek anyagából semmiféle következtetést sem vonhatunk az „ősember“ nyelvének szókészletére és a nyelv szerkezetére. Azok a nyelvek, amelyeket a legrégebb, 6000 évre visszamenő emlékekből ismerünk, már gazdag szókészlettel és bonyolódott, fejlett nyelvtani szerkezettel bírtak, tehát nem kezdetleges nyelvek. S a mai, ú. n. primitív népek nyelve is hosszú időn át fejlődött, bonyolult szerkezetű; úgyhogy ezekből sem lehet semmit sem következtetni arra, hogy milyen lehetett az „ősember“ ajkán megszólaló „ősnyelv“.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az embertan tanítása szerint az emberiség nem egyenes sorozatban fejlődött máig, hanem többféle ősembertípusok voltak. Az ember a földgömb különböző helyein lépett fel, tehát az emberi nyelv születése is több helyen történt s az egy „ősnyelv“ felfedése, melyből minden ma élő nyelv fejlődött volna, hiú ábránd. Az egymást követő évezredek során nyelvek születtek és nyelvek haltak ki; ezeknek a nyelveknek óriási számából maradtak meg azok a nyelvek, amelyeket ma az öt világrész területén élő több mint kétezer millió ember beszél. Hogy hány nyelvet beszélnek ma a földön, azt nem lehet pontosan megállapítani; kétezernél több nyelvről van tudomásunk, maga az Angol Bibliatársulat 560 nyelven adta ki a bibliáit.

NYELVCSALÁDOK.

A nyelveknek ebben a rengetegében a nyelvtudósok már régóta igyekeznek eligazodni és megállapítani, mely nyelvek tartoznak egymáshoz, melyek egy családnak tagjai. Ez a családkutatás a nyelvtudománynak mindig egyik legfontosabb feladata volt. A történeti nyelvtudomány az írott nyelvemlékek és az élő nyelv tájszólásainak segítségével tárja fel a nyelv multját egészen addig az időig, amíg ezeknek a tanuknak nyoma nem vész. A további kutatás az összehasonlító nyelvtudomány feladata. Az egymással rokonnak felismert nyelvek szavainak, nyelvtani alakjainak vizsgálata derít fényt a nyelvek régebbi korszakainak történetére. Ezt még elősegíti az idegen nyelvekből átvett szavak felismerése, mert ezeknek segítségével fény derül az illető nép vándorlásának, életmódjának, művelődésének történetére is.

Az egész világ nyelveit családokra osztani még nem sikerült, talán soha nem is fog sikerülni. Bennünket első sorban csak az a három nagy nyelvcsalád érdekel, mely a nyugati világ műveltségének hordozója s melynek tagjai Európában s Ázsiának és Afrikának Európával szomszédos területein laknak. Az *i n d o g e r m á n n y e l v c s a l á d* tagjai többek közt India ősnyelvei, a perzsa, a görög, a latin (és utódai az ú. n. román nyelvek: francia, olasz, spanyol, portugál, román), továbbá a germán és a szláv nyelvek. A *s e m i t a n y e l v c s a l á d* hoz tartoznak többek közt a héber és az arab nyelv. A harmadik nagy nyelvcsalád az *u r á l - a l t a j i n y e l v e k* é, melyek legnagyobbrészt Észak- és Közép-Ázsia területén élnek s csak igen kis részük jutott el a népvándorlás áradatával Európa keleti vagy északi részébe. Ezen a nyelvcsoporton belül két ágat különböztetünk meg: az uráli és az altaji ágat. Az uráli ág-

hoz tartoznak a finnugor nyelvek és a szamojéd nyelv, az altaji ághoz a török-tatár nyelvek nagy csoportja, továbbá a mongol és a mandzsu nyelvek. E nagy nyelvcsoporthoz tartozó népek egymástól testalkat, életmód és műveltség tekintetében annyira különbözőnek, hogy a rokonságot köztük csak nehezen lehet megállapítani; ma még nincs is kétségtelenül bebizonyítva, csupán a nyelvtani szerkezet hasonlósága sejteti a rokonságot.

Ilyen közös vonás a magánhangzók illeszkedése. Ez e nyelveknek egy részében egészen rendszeres és tökéletes, pl. a törökben; a többiben is megvan többkevesebb nyoma. Közös sajátosságuk még, hogy a névszók mondatbeli viszonyát nem esetekkel vagy előjárókkal jelölik meg, mint az indogermán nyelvek (*in dem Hause, in the house, dans la maison*), hanem ragokkal és névutókkal (*a ház-ban, a ház mellett*). Ugyanígy van a birtokos kifejezésekkel is. A német azt mondja: *mein Haus*, az angol *my house*, a francia *ma maison*; ezekben a nyelvekben, épúgy mint a magyarban, megmarad elől a főnév s utána következik a birtokos személyrag: *ház-am, ház-ad, ház-a*. Közös sajátosság még az is, hogy a birtoklást a magyar *nekem van-hoz* hasonló szerkezettel fejezik ki, szemben az indogermán nyelvek ilyféle alakjaival: *ego habeo, ich habe, I have, j'ai stb.* Még azt is megemlíthetjük, hogy ezek a nyelvek nem ismerik a nyelvtani nemet s a beszélőknek nincs is érzékük a szavaknak nemek szerinti megkülönböztetése iránt.

A MAGYAR NYELV ROKONAI.

A nyelvtudomány magyar és külföldi munkásainak több mint másfél évszázad óta folyó kutatásai kétségtelenül bebizonyították, hogy a magyar nyelv

a finn-ugor nyelvcsoport egyik ága. Igaz, hogy sokan próbálgatták másfelé keresni a magyar nyelv rokonait, mert szégyelték ezt a „halzsíros atyafiságot“. Be akarták bizonyítani, hogy a magyar az emberiség ősnyelve, hogy rokon a héberrel, a göröggel, a mongollal, a kinaival, a japánnal, sőt még a halottaiból kiásott szumér nyelvvel is rokonságba akarták hozni. Ezt a tudománytalan, minden komoly alapot nélkülöző nyelvészkedést nevezte el Szarvas Gábor találóan *kisujjas* (mert a kisujjából szopja tudományát) vagy *délihábos nyelvészetnek*. Az a törekvés is a múlté, mely azt akarta bebizonyítani, hogy a magyar nyelv az urál-altaji nyelvcsaládon belül közelebb áll a török, mint a finnugor nyelvekhez. Ma a nyelvtudomány szilárdan áll azon az alapon, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokonait a finnugor nyelvek között találjuk. Ez a nyelvcsalád két ágra oszlik: az ugor ág tagjai a magyar, a vogul és az osztják; a finn-permi ág tagjai a finn, a zürjén, a votják, a mordvin, a cseremisiz és a lapp nyelv. Ezeknek a nagy közönség előtt nagyrészt ismeretlen nevű nyelveknek egy része Oroszország területén, más része Európa északi országai-ban (Finn-, Észt- és Svédország, Norvégia) él, csak a magyarság jutott el a népvándorlás idejében délre, a Kárpátok aljára és a Duna völgyébe. A finnugor nyelveket beszélő népek egymástól elszakadva, a történelem és szellemi fejlődés legkülönbözőbb fordulatain mentek keresztül, legkülönbözőbb hatásoknak voltak kitéve, természetes tehát, hogy műveltségi fokuk, életmódjuk, jellemük és gondolkozás módjuk ma rendkívüli módon eltér egymástól, de megmaradt mint összekötő kapocs a közös eredetű nyelv szókincsének legősibb tartalma és szerkezetének közös vonásai. Önálló államot a magyaron kívül csak a finn és legújabban a vele nyelvjárásilag rokon észt nép tudott alkotni. Számra nézve legnagyobb a magyar (kb.

10 millió) és a finn (kb. 3 millió), a többi jóval kevesebb, néhány százezer lélek, legkisebb számú a vogul (kb. 5000) és az osztják (kb. 18.000).

Gyakran halljuk a nyelvrokonság iránt érdeklődő laikus közönség részéről azt az ellenvetést, hogy hogyan lehet a magyar nyelv rokona a finn nyelv, hiszen ha egy finn mondatot vagy nagyobb szöveget látok, egy szót sem ismerek fel benne, amely a magyarhoz hasonló. Azonban a nyelvrokonság ismertető jele nem a szavak és a beszéd kölcsönös megértése. Hiszen azt is tapasztaljuk, hogy egymástól csakis nyelvjárásilag különböző nyelveken beszélők sem értik meg egymást. Az északi olasz nem érti meg a nápolyit és a sziciliait, a Párizs környéki francia a délfranciát, egyes svéd nyelvjárások egészen idegen nyelvként hangznak a svéd anyanyelvű előtt, s a magyarországi német községek lakossága sem érti meg sok helyen egymás nyelvét. A finnugor nyelvek rokonságát nem szabad úgy felfogni, mint pl. a germán, román, szláv nyelveket egymás között. Ezt a rokonságot úgy kell elképzelni, mintha egy germán, egy román és egy szláv nyelvet hasonlítanánk össze egymással, pl. a németet a franciával és az oroszsal. Ezek között sem találna a laikus érdeklődő semmiféle hasonlóságot és rokonságot. Az összehasonlító nyelvtudomány kiválasztja a nyelv alapanyagát, a legszükségesebb és legkezdetlegesebb életmódban is gyakran emlegetett tárgyak és fogalmak neveit, a testrészekét, a legközelebbi rokonság elnevezéseit, a természeti jelenségek neveit, az állat-, növény- és ásványvilágnak azt a részét, amely az illető nép őshazájában ismeretes volt, továbbá a legegyszerűbb cselekvések, tulajdonságok neveit, a névmásokat és a legegyszerűbb számneveket. Ennek a nyelvanyagnak közössége bizonyítja az összehasonlított nyelvek közös eredetét. Emellett azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy idők

folyamán, s itt több ezer évről van szó, a szavak alakja változik az egymást követő nemzedékek ajkán, tehát még a közös szavak alakja is eltér egymástól, s ez eltérések között kell a nyelvtudománynak a rokonságot, a közös eredetet felismerni. De megkönnyíti ezt az a tapasztalat, hogy az ugyanabban a helyzetben levő hangok rendszeren egy és ugyanazon a módon szoktak változni. Tehát bizonyos szabályos hangmegfelelések igazítják útba a kutatót, hogy mely szavak felelnek meg egymásnak. Néhány példával világossá akarjuk tenni olvasónk előtt a magyar nyelv ősi szavainak rokonságát a finnugor nyelvek megfelelő szavaival. Már előre utalunk néhány olyan szabályos hangmegfelelésre, amely világosabbá teszi a hasonlóság felismerését. Ha a magyar szó *f*-fel kezdődik, ennek a rokon nyelvekben rendszeren *p* felel meg, ugyanígy a magyar *h*-nak *ch* vagy *k*; a szó belsejében a magyar *g*, *d*, *b*-nek *ng*, *nd*, *mb* vagy *nk*, *nt*, *mp*, a *t*-nek *sz*, a magyar *v*-nek *m*, a magyar *m*-nek gyakran *lm*. E kis felvilágosítás után, amely bepillantást enged az összehasonlító nyelvtudomány műhelyébe, bemutatunk néhány szóhasonlítást a magyar és a rokonnyelvek anyagából.*)

A testrészek nevei közül: *fej*: finn *pää*; *szem*: finn *silmä*, vogul *szem*; *fül*: osztják *pel*, vogul *pily*; *fog*: vogul *punk*; *kéz*: finn *käsi*, osztják *két*; *vér*: finn *veri*, votják *ver*, zürjén *vir*.

A rokonság nevei közül: *ős*: finn *isä*; *fi*: votják *pi*; *nő*, *né*: vogul *nê*, osztják *né*; *meny*: finn *miniä*, osztják *meny*.

*) A rokon nyelvek szavait nem a nyelvtudományban szokásos tudományos írásmód szerint adjuk, hanem kiejtésük szerint a magyar írásmóddal, csak a finn szavakat írjuk le az ő irodalmi írásmódjuk szerint. Erre nézve megjegyezzük, hogy a finn írásban két egyforma magánhangzó hosszú magánhangzót jelöl, *y* a magyar *ü*, *ä* a nyílt *e*, az *s* pedig a magyar *sz* jele.

Természeti tárgyak és jelenségek szavai közül: *víz*: finn *vesi*, vogul *vit*; *jég*: osztják *jenk*; *tűz*: osztják *tüt*; *kő*: finn *kivi*, votják *kö*, cseremisiz *kü*; *fa*: vogul *pa*, finn *puu*, zürjén *pu*.

Állatok nevei közül: *ló*: vogul *lu*, osztják *lau*; *eb*: vogul, osztják *emp*; *hal*: finn *kala*, vogul *chul*, csere-misz *kol*; *lúd*: vogul *lunt*.

Igék közül: *ad*: finn *anta*; *él*: finn *elä*, csere-misz *el*; *fél*: vogul *pel*; *fon*: finn *punoa*, vogul *pun*, osztják *pon*; (*meg*)*hal*: vogul *chäl*; *kel*: vogul *kêl*, osztják *kil*; *megy*, *men-ni*: finn *mene*, vogul, osztják *men*.

Még csak a névmások közül említünk meg néhányat: *én*: vogul *em*; *te*: zürjén *te*; *mi*, *mink*: finn *me*, zürjén, votják *mi*; *ti*: finn *te*, zürjén, votják *ti*; *mi*, *ami*: finn *mi*, lapp *mi*.

Ez a néhány szó csak izelítőül szolgáljon s bizonyítékul, hogy valóban kimutatható az ősrökonság a magyar és a finnugor nyelvek között, tehát a magyar nyelv őseit ebben a családban kell keresnünk.

Ezt az ősrökonságot a nyelvtudomány úgy fogja fel, hogy volt valamikor, pontosan meg nem állapítható időben, de kétségtelenül több ezer évvel ezelőtt egy olyan kor, amidőn az egységes finnugor nép egy közös nyelvet beszélt, az összes mai finnugor nyelvek közös őstét; ez volt a magyar nyelv finnugor kora. Előttünk ismeretlen történeti események hatása alatt ez az egységes nép két ágra szakadt: a finn és ugor ágra. Az ugor kor volt a vogul-osztják-magyar nyelv-egység kora. Ismét nagy történeti eseményeknek kellett felmerülni, amelyeknek hatása alatt a magyar nép elszakadt legközelebbi rokonaitól is. Ekkor a magyar nép és vele együtt a magyar nyelv megkezdte önálló életét.

Annak a kikutatására, hogy hol volt az egységes finnugorság őshazája, a nyelvtudománynak nagy segítségére van az életföldrajz tanúsága. Ennek alap-

ján a legújabb kutatás arra az eredményre jutott, hogy az egységes finnugor nép őshazája valószínűleg a Volga-könyöktől az Ural hegységig terjedő vidéken, a Káma, Oka és Bjelaja folyók mentén volt. Ennek a területnek keleti részén élhettek azok a törzsek, amelyek később mint ugor ág leváltak a közös törzsről s innen indulhatott el új útjára a később önállóvá lett magyarság a nemzeti önállóság felé.

NYELV- ÉS FAJROKONSÁG.

Még egy, gyakran felmerülő kérdésre kell válaszolnunk, mielőtt tovább megyünk a magyar nyelv életének rajzában. Vajjon a nyelvrokonság egyet jelent-e a fajrokonsággal? Erre a történelem világos tanúsága határozottan nem-mel felel. A mai román nyelvek nagy része úgy keletkezett, hogy a rómaiak által legyőzött indogermán népek átvették és átalakították a latin nyelvet; a bolgár nép török fajú, de nyelve a szláv nyelvcsaládhoz tartozik, a lapp nép is minden valószínűség szerint nem finnugor fajú s csak később vette át mai finnugor nyelvét. A magyar nép törzsébe már a történeti idők előtt is beolvadtak török fajú népek, a honfoglalást követő időkben ismét szláv néptöredékek s később a szintén török fajú kúnok és jászok. Tehát egy nép nyelvi és faji hovátartozása két külön kérdés. Lehet, hogy a faji és a nyelvi rokonság közös, de épúgy lehetséges az is, hogy faji szempontból egy nép más családhoz tartozik, mint ahonnan nyelvét kapta.